

JOSEP MURGADES

PER QUÈ XÈNIUS VA DIR EL MATEIX
QUE EUGENIO D'ORS?

Comencem. I fem-ho, segons s'escau, per títol. Amb una remarca prèvia, però. El d'aquesta comunicació —o com se n'hagi de dir— era originàriament el de *Per què Xènius va dir el mateix que Don Eugenio?*, i no pas el que té ara. Suposo que per una pruija explicitadora —altrament comprensible: sempre podria ser que hi hagués algú que, ignorant de qui era Xènius, no caigués de moment en qui podia ser aquest Don Eugenio—, els organitzadors van estimar— se més de desfer ja en el títol la possible incògnita.

És clar, de tota manera, que aquesta meva remarca prèvia és feta sense gens d'acrimònia envers els abnegats i eficients organitzadors d'aquest VIIè Simposi de la SELGYC. Però no m'he sabut estar —mal que sigui només a tall de *captatio*— de posar èmfasi en el títol primigeni que jo els havia indicat, ja que el fet de recórrer deliberadament a l'hipocorístic en funcions de pseudònim per una banda —Xènius—, i al tracte respectuós més usual entre els espanyols per l'altra —Don Eugenio—, crec que contribueix a subratllar més clarament el paral·lelisme simètric entre els dos grans papers que li pertocà d'interpretar al nostre personatge. Dos papers en principi aparentment tan diversos, però en el fons —segons veurem— tan immediatament contigus; destriables, de fet, només a efectes d'un maniqueisme patriotaire de la pitjor espècie, i amb independència de si és de l'un o de l'altre cantó.

Centrant-nos ara ja amb més de deteniment en el títol que ens ocupa, convindran, espero, que la interrogativa causal en què el formulo no és sinó un mer recurs retòric per afirmar una obvietat que, tot just perquè encara no ho és als ulls de molta gent, cal refermar precisament mitjançant la lítote derivada de la tal interrogació. Fingim preguntar-nos sobre allò que ja sabem, però que dista encara molt de ser tan generalment sabut com voldríem.

Sabem, doncs, que tan Xènius com Don Eugenio van venir a dir al capdavant el mateix al llarg de llur dilatada i fecunda vida professional. Però també sabem que aquest fet —tan incontrovertible per a nosaltres, com tindrem oportunitat de comprovar tot seguit— no ha estat ni és encara assumit com a tal, fins al punt que en lloc de ser vist com una obvietat és tingut encara per molts com una heretgia —especialment entre els catalans— i per d'altres com una impertinència —especialment entre els espanyols.

Com es poden bé imaginar, les raons d'aquesta pretesa i radical antitesi entre Xènius i Don Eugenio no prenen peu —posem per cas— en les opinions artístiques del nostre personatge —per importants que aquestes fossin—, sinó que ho fan sobretot i en primera instància en el fet que aquest un bon dia (o un mal dia, tant és), per causes que no és ara el moment d'escatir, deixà d'escriure en català, abandonà el cap-i-casal, i es posà a escriure en espanyol després d'establir-se a la *capital del Imperio*.

L'afer va ser tan sonat que avui encara se'n parla. Vull dir que encara cou a gent de la banda d'ençà. I és encara motiu de curiositat, si més no, entre gent de la banda d'enllà.

Allí, quan l'inclouen en llurs patracolaris manuals de *Literatura Española*, o quan li dediquen l'enèsima tesi doctoral comparant el seu pensament amb el d'Ortega, esmenten només molt de passada, com qui al·ludeix de manera subreptícia a un simple *desvario de juventud*, la seva important trajectòria com a escriptor català, ignorant que quan va deixar de ser-ho tenia ja quaranta anys, que era ja, doncs, un home més que format, i que comptava amb una obra darrera seu més que considerable. Segons aquesta visió, Xènius, al costat de Don Eugenio, pràcticament no existiria.

Aquí, ja immediatament després que el defenestressin i que ell s'acuités a fer defecció, van negar-li el pa i la sal (un Xènius petit va retreure-li que se n'anés amb «la novia rica», cosa, val a dir, que el tal Xènius petit no tingué tampoc el menor empatx de fer el 1936), van com qui diu tabuïtzar-ne el nom i, no cal dir, van proscriure qualsevol menció de la seva ulterior existència com a Don Eugenio. El 1920 va convertir-se en el *finis auctoris* del nostre personatge. I en el sorgiment d'un altre vist com a enemic declarat.

Així les coses, va caldre esperar molts anys abans que Enric Jardí, en la seva completa i útil biografia d'Eugeni d'Ors, editada el 1967 en doble versió catalana i espanyola¹, fos probablement el primer a dir-nos, entre moltes altres coses, allò que jo ara els sintetitzaré aquí, a saber: que no hi ha una tal contradicció entre Xènius i Don Eugenio, que la línia de pensament seguida per aquest encaixa a la perfecció en el solc traçat per la d'aquell, i la prossegueix sense cap desviació extrema.

Darrerament, aquesta constatació ha començat a ser remarcada també per gent de promocions més joves.

Amb to de denúncia una mica ingenu per part de Lluís V. Aracil —potser perquè es pensava que era el primer a «desemascarar-ho»:

Els qui us han contat que Eugenio d'Ors havia canviat mentrestant d'idioma no us diran pas que mai no va canviar d'ideologia. La coherència de la seva trajectòria no és cap curiositat estrofolària².

(Però bé, Aracil és un geni i ja se sap que el preu que cal pagar per això és el d'incórrer ocasionalment en estirabots genialoides com ara el de «descobrir-nos» mossèn Calveras i pretendre que si el gran teòric de la llengua literària era aquest i no Fabra.)

¹ Barcelona, Sociedad de Estudios y Publicaciones, Aymà Editora. Em consta que en l'actualitat n'hi ha en premsa a les Edicions dels Quaderns Crema una reedició corregida i augmentada.

² Lluís V. Aracil, *Història inèdita de la llengua catalana*, «Canigó», n.^{es} 806-807 (19 i 26 març de 1983), pàgines 28-31.

Amb to de provocació una mica olla per part de joves lleons procedents del camp de la filosofia, com ara Ramon Alcoberro:

No hi ha «mal pas» orsià, ni bon o mal Xènius en funció de la lengua. El gest, les idees, la noció d'imperi (especialment la noció d'imperi) eren les mateixes dites en català o en castellà. Les que esdevingué funcionari a la Mancomunitat, abandonant les aspiracions adolescents —difusament independentistes—, la seva personalitat varià ben poc. Tingué la «mala sort» de fer una carrera madrilenya poc vistent, i ser Eugenio «Dos» quan l'un era, d'ofici, Ortega y Gasset. Però això no ho notà el *Glosari*, que en totes dues llengües mantingué el mateix sentit³.

I jo mateix, si m'és permès de citar-me, des del camp de la història de la literatura, he apuntat recentment a grans trets les raons de l'alegre «exportabilitat» de la ideologia orsiana de l'àmbit referencial català a l'àmbit referencial espanyol.

Considerem ara ja, doncs, am més de detenció, els perquès d'aquesta continuïtat a l'una i a l'altra banda de la frontera lingüístico-cultural.

Distingirem tres grans menes de raons. No perquè siguin destriables en la realitat, però sí perquè admeten de ser-ho —em sembla— a efectes de metodologia expositiva. Forem aquestes tres raons les biogràfiques, les de context històric, les de procediment.

Ors, en la seva faceta de Xènius com en la de Don Eugenio, és autor de la mateixa i única gran obra, el *Glosari*/*Glosario*, veritable pedrera d'on surten, en estat ja perfet o de gestació més o menys avançada, pràcticament totes les altres. I el *Glosari*, com és sobradament sabut, és el fruit d'un treball periodístic confegit dia a dia. Que presenta, entre d'altres, el mérit de bastir un sistema ideològic coherent tot i ser vehiculat, tanmateix, a través d'un gènere per excel·lència fragmentari i discontinu com el de la glosa —o assaig *lato sensu*—. I que és el resultat, en definitiva, de l'imperatiu per part de l'autor —en la seva etapa d'expressió catalana com en la d'expressió espanyola— d'haver de guanyar-se la vida mitjançant aquesta pràctica de l'ofici d'escriptor. Un escriptor que aspira a professionalitzar-se com a tal i a qui li cal exercir-hi fins a l'últim dels seus dies terrenals. Un home que s'ha vist privat d'accedir a l'estabilitat laboral que sempre proporciona una càtedra universitària —l'única que va obtenir no li va arribar fins un any abans de la seva mort. I al qual tempta incessantment —tan per raons d'ètica intel·lectual amb si mateix com de mitjà d'incrementar el seus ingressos— la possibilitat de desplegar un intens activisme cultural, màxim corroborador de l'aplicabilitat i de la validesa, en suma, del seu pensament teòric.

Vist encara que només fos des d'aquesta perspectiva biogràfico-individual, això tot plegat bastaria a explicar —si no potser a justificar— que Ors fos sempre un intel·lectual *afi* amb el poder —cosa que no significa tampoc, almenys en el seu cas, un intel·lectual *venut* al poder. Al capdavant, de la seva independència d'esperit en relació amb el poder, prou testimoni en dona el seu afer amb la Mancomunitat, o la incomoditat i els recels que de sempre suscità entre els medis més integristes i obtusos de qualssevol dels poders amb què col·laborà. Una afinitat que el mena a ocupar importants càrrecs en l'organigrama cultural tant del govern mancomunitari com, més tard, del règim franquista, amb la mateixa dessimboltura amb què havia passat de publicar el *Glosari* a «La Veü de Catalunya» —màxim òrgan difusor del

³ Ramón Alcoberro, *Moments crítics*, Barcelona, El Llamp, 1987, pàgs. 50-51.

catalanisme conservador— a publicar el *Glosario* a l'«ABC» —màxim òrgan difusor de l'espanyolisme conservador.

La formació y la precoç —val a dir— maduració de la personalitat intel·lectual d'Eugeni D'Ors coincideix amb un moment històric —el del tombant de segle— en què fan crisi, d'una banda, el liberalisme en qüestions político-socials i l'absentisme en actituds cívic-intel·lectuals, i en què d'altra banda, emergeix cada cop amb més força un catalanisme polític i una *Intelligencia* que no se sent ja escindida de la classe de la qual majoritàriament prové. Tot és a punt per a exigir i justificar una «acció de govern» a càrrec d'una èlite empenedora e il·lustrada. El govern és primer el de la Diputació de Barcelona i després el de la Mancomunitat de Catalunya. L'èlite empenedora són els nuclis més dinàmics de la Lliga i l'equip de col·laboradors de què sap envoltar-se Prat de la Riba. Ors en serà l'ideòleg. El que predicarà la santa Intervenció com a síntesi superadora dels radicals desavantatges derivats a parer seu tant de la Revolució com de l'Evolució, el que s'omplirà la boca parlant d'Imperialisme com a mitjà d'unificació dels localismes dispersos i de les voluntats desaparellades, el que apostarà per un sindicalisme concebut idealment com a tercera via entre socialisme e liberalisme. L'ideòleg que calia, en suma, a una burgesia catalana que maldava per organitzar el país, tot sostraiant-se a l'abúlia d'un poder polític aliè, tot lluitant per la desruralització i per la industrialització, tot havent de fer front a un moviment obrer progressivament radicalitzat. I l'ideòleg que, per semblants raons, encaixaria després també a la perfecció amb els propòsits d'una oligarquia estatal delerosa d'acabar amb els mals resultants de l'*Espanya invertebrada* i amb els de la creixent agitació social, fins al punt de desembocar en un règim dictatorial on l'autoritarisme per part de l'Estat, les megalomanies imperialistes, i les pretensions de bastir un sistema *nacional-sindicalista* allunyat per un igual tant del capitalista com del comunista, eren els *Leitmotive* fonamentals del nou statu quo.

Ser l'autor d'un discurs sobretot ideològic no és sinònim forçosament de ser un falsari o un mistificador. Avui dia sabem ja de sobres com fins i tot en l'asèpsia del discurs científic o en l'aparent objectivitat d'una imatge fotogràfica, s'hi amaga un component no gens negligible d'ideologia.

Allò que caracteritza aleshores el discurs deliberadament —o necessàriament— ideològic és primer de tota altra cosa l'amfibologia, el fet de prestar-se a múltiples interpretacions. Com més intel·ligent és un discurs d'aquesta mena, més susceptible resulta de lectures diverses i fins i tot enfrontades. I a l'inrevés: com més sectari és, més pobre resulta de connotacions i més clarament adscriuible a la tendència determinada —social, política, religiosa, etc.— que sigui. És indiferent aleshores que tant el discurs ideològic intel·ligent com el discurs ideològic sectari coincideixin a presentar-nos un llenguatge de valors com si fos un llenguatge de fets. El que compta és el grau d'amfibologia amb què sàpiguen jugar. D'aquí també la importància de l'estil en aquesta mena de discurs, ja que és en ell i des d'ell on millor es pot regular l'amfibologització dels referents a transmetre.

Doncs bé, Ors es dreça des del primer fins a l'últim moment de la seva carrera com un estilista consumat, que se serveix de preferència de recursos i de conceptes manlevats del discurs ideològic més excels en amfibologies, com és ara el religiós, que buida els mots de llur sentit denotatiu habitual per donar-los-en un altre d'abellidorament connotatiu, que els eleva —per dir-ho a la seva manera— d'anèdota a categoria. A categoria evidentment ideal. Ja que tot plegat no obceix sinó a l'esforç per remuntar-se de la realitat *real* del moment a la realitat desitjada en l'esdevenidor. I això tant quan es tracta de pledejar entre els catalanets mancomuni-

taris per una terra neta i noble, culta, rica, lliure, desvetllada i feliç, com quan es tracta de fer-ho entre els espanyolets franquistes per si fa no fa idèntics objectius. La «santa Intervenció» basta aleshores reconvertir-la en una *Política de Misión*, i amb l'imperialisme, l'Obra ben feta, el classicisme, la raça, la tradició, etc., n'hi ha prou de continuar servint-se'n en la corresponent traducció espanyola. De la mateixa manera que, si li hagués vagat de remetre's per extens al comentari sovintejat dels esdeveniments de la Segona Guerra Mundial, hauria pogut fer-ho perfectament tot limitant-se només a airejar el que havia escrit a propòsit de la primera sobre la unitat moral d'Europa, el conflicte bèl·lic com a guerra civil europea, etc. Tan sols hauria hagut de canviar si de cas —i en el supòsit que hagués volgut obviar al fet evident que en la segona ja no estaven en litigi els privilegis d'unes classes socials determinades, sinó les concepcions de dos sistemes radicalment antagònics— «Europa» i «europeu» per «món» i «mundial». I la cosa hauria funcionat igualment.

Com també funcionava —per donar ara alguns exemples bibliogràfics concrets— l'aforística emmanlevada del *Glosari català* i trasplantada a aquesta *Gnòmica*, que és un recull de perles orsianes aparegut ni més ni menys que el 1941⁴, i on reproduceix, entre molts d'altres, fragments dels primers anys de la seva col·laboració a «La Veu», de l'*Almanach dels Noucentistes* i de *La Ben Plantada*. I així mateix podia reeditar tranquil·lament el 1944 la traducció espanyola de 1921 de *La Vall de Josafat* —l'original català de la qual és de 1918—, tot procedint només a la supressió d'unes poques gloses⁵, però respectant-ne d'altres dedicades a personatges no menys significatius⁶, i introduint en algunes uns pocs canvis certament substancials, però que en cap cas no invalidaven gens ni mica el sentit del text originari ni el de la traducció espanyola⁷. I, encara més difícil, es permetia el luxe de publicar el 1950, en forma de llibre i en l'original català, les gloses dels anys 1906-1910⁸, amb modificacions ocasionals que no dubto tampoc a qualificar certament de substancials, però que no alteraven essencialment la lliçó que hi era continguda i que reeixien sense entrebanc a passar la prova de foc de la severa censura franquista del moment. Vegem-ne només un botó a tall de mostra: la glosa de 13 de junio de 1909 es titulava en l'edició de «La Veu» *L'Imperialisme català*, i és l'esbós d'un programa d'actuació per al catalanisme polític. Doncs bé, en l'edició de 1950 l'únic canvi que s'hi observa —repeteix, *l'únic*— és en el títol, que passa a ser, en lloc de *L'Imperialisme català*, més simplement el d'*Aquí, a casa*⁹. A banda això —i a banda les potineries lingüístiques d'un corrector malfeiner—, tota la resta és absolutament idèntica, i s'hi diuen en principi coses bastant fortes. Però és que tot era subsumible dins l'amfibologia i la idealitat més extremes. Tot podia ser, si no 100 % subscribable, sí almenys perfectament digerible pel règim franquista llavors imperant.

Avantatges i desavantatges, doncs, del culturalisme idealista professat per Ors tot al llarg de la seva vida.

Entre els primers —ho acabem de veure—, els que li van permetre de militar al

⁴ Es tracta d'un deliciós volumet en format setzau, de 140 pàgines, amb peu d'impremta a Barcelona i amb la indicació que és distribuït per la Casa del Libro —el nom imposat pels vencedors a la llibreria Catalònia de la barcelonina Ronda de Sant Pere. Sota del títol, però, hi consta «Colección Euro. Madrid».

⁵ Les dedicades als següents personatges: Piferrer, Soler i Miquel, el Rector de Vallfogona, Rubén Darío, Joseph de Maistre, Sabino Arana, Fivaller, Muntaner i Gessler.

⁶ Per exemple les dedicades a Bernat Metge, Jaume I el Conqueridor, el capità Pere de Queralt, l'almirall Roger de Llúria.

⁷ Veg. l'edició crítica de *La Vall de Josafat* a cura de Josep Murgades, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1987.

⁸ Eugeni d'Ors, *Obra Catalana Completa. Glosari, 1906-1910*, Barcelona, Editorial Selecta, 1950.

⁹ *Op. cit.*, pàgs. 1087-1090.

costat de causes aparentment tan distintes, i tot mantenint-se sempre fidel a les grans directrius del seu pensament, sense entrar, doncs, en cap íntima contradicció amb si mateix. Prou que es va adonar d'això també aquell seu vell conegut barceloní que, just acabada la guerra —segons reporta Enric Jardí—, li digué:

Usted es uno de los escasísimos escritores españoles —el único probablemente aquí [a Barcelona]— continuado, en mil novecientos treinta y nueve, al servicio de los mismos temas que en mil novecientos veintinueve. Como en el veintinueve seguía con los del diecinueve y en el diecinueve con los del nueve¹⁰.

Entre els segons —i dels molts que podríem adduir—, basti aquí citar només els que contribuïren a reportar-li el blasme per part d'intel·lectuals més empírics i científistes que no pas ell; blasme que podríem exemplificar en la crítica que li féu Ortega, duríssima a parer meu, i en la qual —en l'única vegada, si hem de fer cas de l'índex onomàstic de les obres completes d'Ortega, en què aquest es referí explícitament a Ors— li etzibà ni més ni menys, a manera de compendi de quin era segons ell «el gran error de sus hábitos intelectuales [d'Ors]» que si «pensar no es querer que las cosas sean de cierta manera. Pensar es precisamente todo lo contrario: querer que las cosas sean como son»¹¹. Afirmació tan subtil com contundent a l'hora de posar en relleu la distància immensa que hi havia entre el *cogito* orsià i la realitat sobre la qual aquest deia voler incidir de manera operativa.

En tot cas, i ja per acabar, em prendré la llibertat de fer una observació diguem-ne cínica sobre tot el que aquí he exposat. I és la següent: si Ors va poder fer tranquil·lament costat a dos nacionalismes de signe tan divers i fins antagònics com ara el català i l'espanyol, això és perquè la seva fórmula d'exaltament col·lectiu —i que podríem sintetitzar en el mot clau de la famosa «arbitrarietat»— no es trobava entacada per cap mena d'essencialisme. El seu no era un pensament fonamentalista, sinó volitiu. No tenia menester de la constatació de tal o tal altra realitat nostrada —d'aquí o d'allà— per a poder afirmar la pertinència de tal o tal altre projecte d'ordenació social. Li bastava amb la força de la voluntat i amb la convicció que la nova llei tenia una més forta capacitat d'integració que aquella que venia a substituir. D'aquí també que en cap cas no li escaigui l'apel·latiu de dogmàtic. I encara menys el de traïdor o el d'*advenedizo*; que una tal terminologia sí que traeix concepcions essencialistes dels respectius fets nacionals. Ell va limitar-se a ser prou hàbil per bastir una proposta retòrico-ideològica que s'adequés per un igual als requeriments nacionalistes del moment, al marge de la semàntica respectiva. I és per això que, molts que no combreguem de la semàntica de l'un i de l'altre, no podem estar-nos tanmateix de sentir admiració per la complexa estructura formal dins què tan vistosament sabé vertebrar-los aquest personatge considerable anomenat adés Xènius, adés Don Eugenio.

¹⁰ Enric Jardí, *op. cit.*, pàgs. 325-326.

¹¹ José Ortega y Gasset, *El sentido histórico*, «El Sol», 10 de julio de 1924, Recollit dins *Obras Completas*, vol. III, Madrid, Alianza Editorial, 1983, pàgs. 260-264.